

191494

DIA

TÂCÜLMÜLK

Ariffin, Syed Iskandar

A mathematical explanation of the magic measurements found in the Taj-ul-mulk and the Pawang's Book .-- 2000 ISSN: 0128-5483 : Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, vol. 73 i / 278 pp. 91-105, (2000)

and gives an account of the relations of the Shaykh with the secular rulers in the period of the Ilkhāns [q.v.].

From the colophon of the manuscript India Office no. 1842 (Ethé, *Cat. of Pers. mss.*, i, col. 1008), probably erroneously described as an autograph, it follows that Ibn al-Bazzāz finished his work in Shābān 759/July-August 1358. The numerous manuscripts of the Ṣafwat al-ṣafā', among which there exist also Turkish translations, prove the popularity of this important hagiographic work. A critical edition is not yet available; a lithograph was published by Aḥmad b. Karīm Tabrizī in Bombay in 1329/1911.

In the 10th/16th century, the chroniclers of the Ṣafawid dynasty used the Ṣafwat al-ṣafā' as their main source for the early period of the Ṣafawiyya order and for the genealogy of the Ṣafawids, who claimed descent from the seventh Imām Mūsā al-Kāzīm. This genealogy is, however, very much disputed, because the pedigree of the Ṣafawids, at least in its complete form, was apparently inserted into the work only by Abu 'l-Fath al-Ḥusaynī, who revised the Ṣafwat al-ṣafā' (Storey, i/1, 13 ff. and i/2, 1196 ff.) at the order of the Ṣafawid Shāh Tah-māsp I (d. 984/1576).

Bibliography: Storey, i/2, 939 ff.; Browne, *LHP*, ii, iv, 34-40; Nikitine, *Essai d'analyse du Ṣafwat-uṣ-ṣafa*, in *JA* (1957), 385-94; Z. V. Togan, *Sur l'origine des Safawides*, in *Mélanges Massignon*, iii, Damascus 1957, 345-57; Hanna Sohrweide, *Der Sieg der Safawiden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Shi'iten Anatoliens im 16. Jahrhundert*, in *Isl.*, xli (1965), 97 ff.; Mahmud Bina-Motlagh, *Scheich Safi von Ardabil*, diss. Göttingen 1969, 19-22 and *passim*; Erika Glassen, *Die frühen Safawiden nach Qāzī Aḥmad Qumī*, Islamkundliche Untersuchungen, 5, Freiburg i. Br. 1970, 18 f., 21-52; M. M. Mazzaoui, *The origins of the Safawids, Shi'ism, Sufism and Gulāt*, *Freiburger Islamstudien* 3, Wiesbaden 1972, 47 ff. A critical edition of the Ṣafwat al-ṣafā' is being prepared by a joint team working at the Universities of Utah and Freiburg-im-Breisgau under the direction of Mazzaoui. (E. GLASSEN)

IBN BIKLĀRISH, YŪSUF (YŪNUS?) B. IṢḤĀK AL-ISRĀ'ĪLĪ, Judaeo-Arab physician and pharmacist who lived in Almeria ca. 1100 A.D. There he wrote the *K. al-Musta'inī* for al-Musta'in billāh Abū Dja'far Aḥmad b. Yūsuf al-Mu'tamin billāh (reigned 478-503/1085-1109), the Hūdīd ruler of Saragossa [see HŪDĪDS], after whom the work was named.

The book must have attracted attention immediately, for it is often quoted by al-Ghāfiqī [q.v. above], a younger contemporary of Ibn Bīklārīsh, in his *K. al-Adwīya al-mufrada*; in the Latin version of the latter under the name Buclaris or Boclaris (i.e. from Biclaro?). It is also remarkable that both authors quote almost the same sources. After a theoretical explanation of pharmacology which is essentially based on Galen, the *Musta'inī* contains a special table-like section, arranged in five unequal columns. The first two small columns give the names (*asmā'*), and characteristics (*ṭibā'*) of the simple medicines, the third (*tafsīruhā bi-khṭilāf al-lughāt*) contains their explanation together with their Greek, Syriac, Persian, Latin and Mozarabic synonyms, the fourth the Succedanea (*abdāl*) and the fifth their utility, specific effect and region of application (*manāfi'uhā wa-khawāṣṣuhā wa-wudjuh isti'mālihā*). The covering text on the upper and lower margin

contains further details, and above all the sources. The order of the total of 704 drugs follows the *abjad* alphabet in its Maghribī form. In Europe, attention has been given so far almost exclusively to the third column (synonyma): it contains important vocabulary material, especially of the Romance languages, and was used abundantly by Simonet for his *Glosario* and in particular by Dozy for his *Supplément*. H. P. J. Renaud made several investigations into the *Musta'inī*, the last in *Hesperis*, x (1930-1), 135-50; he planned an edition with translation and commentary, but this did not come to fruition; such a work is, however, long overdue.

Of other writings of Ibn Bīklārīsh, only one work on dietetics is known by its title; in the introduction to the *Musta'inī* it is quoted twice as *Risālat al-Tabayn wa'l-tartīb*.

Bibliography: Ibn Abī Uṣaybi'a, *Uyūn*, ii, 52; M. Steinschneider, *Die arabische Literatur der Juden*, 147 f.; M. Meyerhof, *Un glossaire de matière médicale composé par Maïmonide*, *Cairo* 1940, xxviii; Brockelmann, I², 640, S I, 889; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, 201, 275. (A. DIETRICH)

IBN DAQĪK AL-'ID, TAQĪ AL-DĪN ABŪ 'L-FATH MUḤAMMAD B. 'ALĪ B. WAḤB B. MUṬĪ' B. ABĪ 'L-TĀ'Ā, jurist and traditionist who was born in Shābān 625/July 1228 in Yanbu' in the Hidjāz (not in Lower Egypt as stated by Brockelmann), although his parents came from Manfalūt in Upper Egypt. He was brought up in Kūsh in Upper Egypt, and travelled to Cairo and Damascus to hear *ḥadīths*. He later taught jurisprudence according to the Mālikī and Shāfi'ī schools. He became a judge in 675/1295, and died in Cairo on 11 Ṣafar 702/6 October 1302.

He wrote a number of books on *fiqh* and *ḥadīth*, including a work in twenty volumes entitled *al-Ilmām fī aḥādīth al-aḥkām*, and he also left some poetry and a collection of sermons. He was deeply interested in alchemy, a fact mentioned by Tāshkōprüzāde in his *Miftūḥ al-sa'āda wa-miṣbāḥ al-siyāda*, i, Hyderabad 1911, 281, although he appears to have left no writings on this subject. However, an anonymous writer (in the short treatise *Fī bayān 'amal al-fiḍḍa wa'l-dhahab*) has preserved a record of the methods used by Ibn Daqīk al-'Id in attempting to transmute quicksilver and sulphur into gold, and quicksilver and arsenic into silver.

Bibliography: Dhahabī, *Huffāz*, iv, 262 ff.; Kutubī, *Fawāt*, Būlak 1283, 305 f.; Ziriklī, *al-A'lam*, iii, 949; Brockelmann II, 75, S II, 66; Kaḥḥāla, *Mu'djam al-mu'allifin*, xi, 70 f.; R. Y. Ebied and M. J. L. Young, *An anonymous Arabic treatise on alchemy*, in *Isl.*, liii (1976), 100-9.

(R. Y. EBIED and M. J. L. YOUNG)

IBN DĀRUST, TĀDĪ AL-MULK ABU 'L-GHANĀ'IM MARZUBĀN B. KHUSRAW-FĪRŪZ SHĪRĀZĪ (438-86/1046-93), high official in the Great Saldjūk administration under Sultan Malik Shāh [q.v.], tand hat ruler's last vizier.

Born of a secretarial family in Fārs, he began his official career in the service of the slave commander Sāwtigin, who eventually recommended him to the sultan as a person of promise. Malik Shāh made him superintendent of the education and possessions of various of his sons, then overseer of the royal palace and its ancillaries, and finally head of the Saldjūk chancery, the *Diwān al-Inshā' wa'l-Tughrā* [see DĪWĀN, iv. Irān].

Much of the internal history of Malik Shāh's reign reflects a struggle for authority in the administration (the *diwāns*) and at court (the *dargāh*), in which

EJ, Supp.

383-384

اتابک بوزابه، مخدوم سابق خود را از حمله به سلطان سلجوقی باز دارد (همو، ۲۵۹؛ راوندی، همانجا؛ ظهیرالدین نیشابوری، ۶۳). ابن دارست بار دیگر در دوره سلطان ملکشاه محمد بن محمود، هنگام اقامت وی در ساوه در ۵۴۹ ق / ۱۱۵۴ م به وزارت فراخوانده شد که ظاهراً به سبب تأخیر در رسیدن به دربار این امر به انجام نرسید (بنداری، ۲۹۴؛ قمی، ۱۷۱). او در این هنگام ۸۰ سال داشته است (قمی، همانجا). جنید شیرازی به وزارت او به روزگار حکومت اتابک سنقر بن مودود (۵۴۳ - ۵۵۸ ق) اولین پادشاه از سلغریان فارس نیز اشاره می‌کند (صص ۲۵۶ - ۲۵۷ و حاشیه مصحح).

تاج الدین در دوران کوتاه وزارت خود به آبادانی و رونق مراکز علمی و دینی توجه نشان داد، چنانکه هنگام ورود به بغداد فرمان داد تا مدرسه تاجیه را که دایی تاج الملک ابوالغنائم بن دارست وزیر بنام ملکشاه سلجوقی ساخته بود، از نو بسازند. و خانه خود را مرکز بحث و گفت‌وگوی پیشوایان دینی قرار داد (بنداری، ۲۵۶). مدرسه تاجی با موقوفات بسیار، ربطی به نام رباط تاج الدین وزیر و مناره‌ای معروف به مناره تاجی همه در شیراز از آثار اوست (زرکوب شیرازی، ۷۰). برخی او را به کاردانی و کیاست ستوده‌اند (همو، ۶۹؛ بنداری، ۲۵۶) و جمعی او را مردی سفیه و بی‌تدبیر (عقلی، ۲۵/۲؛ خواندمیر، ۲۱۴) و «نیم مرده پیری (با) زعارتی به افراط در طبع» خوانده‌اند که شایسته مقام وزارت نبود و وظایف او را پرده‌دار وی، شرف الدین نوشروان و نایب او، مخلص الدین ساوی انجام می‌دادند (قمی، ۱۴۳، ۱۴۴). اما از گفته‌های هر دو گروه چنین برمی‌آید که منش سیاسی او چه به انگیزه خیرخواهی و دوری از رنجاندن دیگران و بیم از عاقبت کار وزیران سلجوقی (بنداری، ۲۵۵)، چه به سبب عدم کفایت و سالخورده‌گی، همراه با نوعی انفعال و بی‌تحركی در عرصه پرورش آن روزگار بوده است.

مأخذ: ابن اثیر، الکامل؛ بنداری اصفهانی، فتح بن علی، تاریخ سلسله سلجوقی، ترجمه محمدحسین جلیلی، تهران، ۱۳۵۶ ش؛ جنید شیرازی، ابوالقاسم، سدا لآزار به کوشش محمد قزوینی و عباس اقبال، تهران، ۱۳۲۸ ش؛ حسینی، علی بن ناصر، اخبار الدولة السلجوقیة، به کوشش محمد اقبال، لاهور، ۱۹۲۳ م؛ خواندمیر، غیاث الدین، دستور الوزراء، به کوشش سعید نفیسی، تهران، ۱۳۱۷ ش؛ راوندی، محمد بن علی، راحة الصدور، به کوشش محمد اقبال، لندن، ۱۹۲۱ م؛ زرکوب شیرازی، احمد بن ابی الخیر، شیرازنامه، به کوشش اسماعیل واعظ جوادی، تهران، ۱۳۵۰ ش؛ ظهیرالدین نیشابوری، سلجوقنامه، تهران، ۱۳۲۲ ش؛ عقلی، حاجی بن نظام، آثار الوزراء، به کوشش میرجلال الدین حسینی ارموی، تهران، ۱۳۳۷ ش؛ قمی، نجم الدین، تاریخ الوزراء، به کوشش محمدتقی دانش پزوه، تهران، ۱۳۶۳ ش.

افسانه منفرد

ابن دارست، ابوالفتح منصور بن احمد (د ۴۶۷ ق / ۱۰۷۵ م)، ملقب به امین‌الدوله و مجدالوزراء، از وزیران القائم بامرالله خلیفه عباسی. ابن دارست از وزیرزادگان فارس و اسلاف تاج الملک ابوالغنائم وزیر سلجوقیان بود و به خاندان دارستیان که از جمله بزرگان شیراز بودند، تعلق داشت (منشی کرمانی، ۲۱ - ۲۲). وی در

مأخذ: ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، تهذیب التهذیب، حیدرآباد دکن، ۱۳۲۶ ق؛ ابن حنّاد، عقلی، محمد بن عمرو، کتاب الضعفاء الکبیر، به کوشش عبدالعطی امین لعلجی، بیروت، ۱۹۸۴ م؛ ابن خلکان، وفیات؛ ابن سلام جمعی، محمد، طبقات الشعراء، بیروت، ۱۹۱۶ م؛ ابن شاکر کنتی، محمد، عیون التواریخ، نسخه خطی کتابخانه احمد ثالث (ش ۲۹۲۲)؛ ابن عبدربه، احمد بن محمد، العقد الفرید، به کوشش احمد امین و دیگران، بیروت، ۱۴۰۲ ق / ۱۹۸۲ م؛ ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم، عیون الاخبار، بیروت، ۱۳۴۳ ق / ۱۹۲۵ م؛ همو، المعارف، به کوشش ثروت عکاشه، قاهره، ۱۹۶۹ م؛ ابن ندیم، الفهرست؛ ابوحیان توحیدی، علی بن محمد، البصائر و الذخایر، به کوشش ابراهیم کیلانی، دمشق، مکتبه اطلس؛ ابوطیب لغوی، عبدالواحد بن علی، مراتب التحویین، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۹۵۵ م؛ ابوالفرج اصفهانی، الاغانی، بولاق، ۱۲۸۵ ق؛ بخاری، اسماعیل بن ابراهیم، التاریخ الکبیر، به کوشش ابوالوفاء، افغانی، حیدرآباد دکن، ۱۳۷۸ ق؛ بسطانی، ف؛ بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، بغداد، ۱۹۳۶ م؛ جاحظ، عمرو بن بحر، البیان والتبیین، به کوشش حسن سندوی، قاهره، ۱۳۵۱ ق / ۱۹۳۲ م؛ همو، التاج، به کوشش احمد زکی باشا، قاهره، ۱۳۲۲ ق / ۱۹۱۴ م؛ حمصری قیروانی، ابراهیم بن علی، زهر الآداب، به کوشش زکی مبارک، قاهره، ۱۹۵۴ م؛ خطیب بغدادی، احمد بن علی، تاریخ بغداد، قاهره، ۱۳۴۹ ق؛ دانشنامه، سمانی، عبدالکریم بن محمد، الانساب، به کوشش عبدالرحمن بن یحیی معلمی یمانی، حیدرآباد دکن، ۱۳۸۵ ق / ۱۹۶۶ م؛ طبری، تاریخ، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۹۶۰-۱۹۶۸ م؛ قمی، عباس، الکنی والالقباب، تهران، ۱۳۹۷ ق؛ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، قم، ۱۳۹۲ ق؛ مرزبانی، محمد بن عمران، الموشح، به کوشش محب الدین خطیب، قاهره، ۱۳۸۵ ق؛ همو، نورالقبس، به کوشش رودلف زلهایم، ویسبادن، ۱۳۸۴ ق / ۱۹۶۴ م؛ سعودی، علی ابن حسین، مروج الذهب، به کوشش باریه دومنار، پاریس، ۱۸۷۱ م؛ یاقوت، ادبا، نیز: EI².

مهدی محبتی محمد مهدی مؤلف جامی

ابن دارست، ابوطالب تاج الدین بن دارست شیرازی، از وزرای سلجوقیان در نیمه نخست سده ۶ ق / ۱۲ م. از زندگی وی اطلاع بسیاری در دست نیست. برخی او را از مردم شبانکاره دانسته‌اند (قمی، ۱۷۱). وی ابتدا وزیر اتابک بوزابه حکمران فارس بود (حسینی، ۱۱۸؛ قمی، ۱۲۸، ۱۳۶؛ راوندی، ۲۳۷؛ بنداری، ۲۵۵)، سپس در پی جناح بندیهای دربار به وزارت سلطان سلجوقی، غیاث الدین ابوالفتح مسعود بن محمد بن ملکشاه، گماشته شد تا مجری خواستههای امیران سه گانه: امیر فخرالدین عبدالرحمن بن طغایرک حاکم اران و گنجه (راوندی، ۲۳۶)، اتابک بوزابه و امیر عباس والی ری (ابن اثیر، ۱۱۶/۱۱؛ بنداری، همانجا) باشند. با قتل عبدالرحمن بن طغایرک و امیر عباس به فاصله یک ماه در ۵۴۱ ق / ۱۱۴۷ م قدرت گرفتن جناح رقیب به رهبری امیر خاصبک بن بلنگری (راوندی، ۲۳۹؛ بنداری، ۲۵۷ - ۲۵۸؛ قمی، ۱۴۵ - ۱۴۷)، سلطان که تاکنون به رغم اراده و تمایل خود از آنان تمکین می‌کرد (بنداری، ۲۵۴)، تاج الدین را پس از یک دوره کوتاه ۵، ۶ ماهه از وزارت برکنار ساخت (راوندی، همانجا)، ولی عزل وی برخلاف سنت سلجوقیان با شکنجه و آزار و قتل توأم نگردید (بنداری، ۲۵۹)، و سلطان همواره جانب وی نگه می‌داشت، چنانکه پس از قتل امیرعباس در بغداد، از غارت خانه تاج الدین جلوگیری کرد و تا هنگام حضور او در دربار از انتخاب جانشین برای او خودداری نمود (۲۵۸، ۲۵۹). سلطان، تاج الدین را به فارس باز گرداند تا با یادآوری سرنوشت امیرعباس و عبدالرحمن،

ص ۱۹۶-۱۹۹) و نیز با همان عنوان در کتابخانه ملی (ش ۱۷۳۴) موجود است (انوار، ج ۴، ص ۱۹۷-۱۹۸). آقابزرگ طهرانی از آن با نام خلاصه تاج‌المآثر مظفری یاد کرده است (ج ۳، ص ۲۰۷، ج ۷، ص ۲۱۶). عباسقلی سپهر همچنین به دستور مظفرالدین شاه، گزیده اشعار تاج‌المآثر را در دفتری جداگانه در ۱۳۱۸ گرد آورد که به نام تحفه مظفری در کتابخانه (شماره ۱) مجلس (ش ۲۹۲۲) موجود است (حائری، ج ۱۰، بخش ۱، ص ۳۲۴-۳۲۵).

منابع: آقابزرگ طهرانی؛ عبدالله انوار، فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، ج ۳، تهران ۱۳۵۱ش، ج ۴، تهران ۱۳۵۲ش؛ محمدتقی بهار، سبک‌شناسی، تهران ۱۳۵۶-۱۳۵۵ش؛ عبدالحسین حائری، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، تهران، ج ۱۰، بخش ۱ و ۲، ۱۳۴۷ش، ج ۱۷، ۱۳۴۸ش، ج ۲۱، ۱۳۵۷ش؛ حمدالله مستوفی، تاریخ گزیده؛ احمد منزوی، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، تهران ۱۳۴۸-۱۳۵۳ش؛ صدرالدین حسن نظامی نیشابوری، تاج‌المآثر، نسخه خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۲۳۵.

Charles Ambrose Storey, *Persian literature: a bibliographical survey*, vol. 1, pt. 1, London 1927.

| گروه تاریخ |

تاج‌المصادر ← بیهقی، ابوجعفر احمد بن علی؛ سمرقندی، محمد بن عبدالله

تاج‌الملک ابوالغنائم مرزبان بن خسرو فیروز، از رجال و وزرای ملک‌شاه سلجوقی (حک: ۴۶۵-۴۸۵). تاریخ دقیق تولد وی معلوم نیست؛ به گفته ابن‌اثیر (ج ۱۰، ص ۲۱۶) وی هنگام مرگ ۴۷ سال داشته، ازینرو احتمالاً در حدود ۴۳۸ به دنیا آمده است. او از وزیرزادگان فارس و مدتی خزانه‌دار و جمعدار اموال ساوئکین، از امرای متنفذ دوره سلجوقی، بود. ساوئکین به دلیل شایستگی تاج‌الملک، او را به ملک‌شاه سلجوقی معرفی کرد و ملک‌شاه سرپرستی فرزندان خود را به وی سپرد. تاج‌الملک سپس خزانه‌دار سلطان شد و امور حرم‌شاهی و قصرهای سلطنتی را نیز به عهده گرفت و علاوه بر آن، رسیدگی به وضع لشکریان برخی ولایات و سرانجام ریاست دیوان طغرا و انشا نیز به او سپرده شد (بنداری، ص ۷۰-۷۱؛ حسینی، ص ۶۷). وی، به سبب نفوذش بر سلطان، در صدد تغییر اوضاع کشور برآمد و نظم و ترتیبی را که نظام‌الملک طوسی، وزیر ملک‌شاه سلجوقی، بنا نهاده بود، بر هم زد. تاج‌الملک در عین نزدیک شدن به ملک‌شاه، به خواجه نظام‌الملک نیز تقرب می‌جست و به وی احترام می‌گذاشت (بنداری، ص ۷۱)، اما در واقع در اندیشه تضعیف قدرت وی بود؛ از جمله او را متهم کرد که سالانه

آبیک آغاز می‌شود (نظامی نیشابوری، ص ۱۴۱). فصل اول مشتمل است بر سرگذشت مؤلف و شرح مهاجرت او از خراسان به غزنین، اوضاع اجتماعی خراسان و ویرانه‌های ناشی از جنگ‌های دایمی در این ناحیه، مطالبی درباره غزنین و وضع اقلیمی آن، رفتن به دهلی و وصف اوضاع طبیعی و اجتماعی هند (همان، ص ۱۴-۱۸، ۲۵-۲۶، ۳۵، ۳۸-۴۳). فهرستواره‌ای از فصول بعدی کتاب از این قرار است: فتوحات معزالدین محمدسام غوری از جمله فتح اجمیر در ۵۸۷ و سرکوب باطنیه و گسترش اسلام در این ناحیه (ص ۵۶-۷۵)، فتح دهلی (ص ۷۶-۷۹)، حرکت به سمت غزنه و سپس بنارس در ۵۹۰، فتح دوباره اجمیر در ۵۸۹ (ص ۱۷۸-۱۷۹، ۲۲۹-۲۴۳)، فتح تهنکر و گوالیار در ۵۹۲ (ص ۲۴۳-۲۶۲)، درگذشت سلطان معزالدین محمدسام غوری در ۶۰۲ (ص ۳۳۸-۳۴۶)، درگذشت قطب‌الدین آبیک در ۶۰۷ (ص ۳۵۳-۳۵۸)، پادشاهی التتمش در ۶۰۷ (ص ۳۵۸)، و شکست سپاه غزنین و کرمان و گرفتار و کشته شدن تاج‌الدین یلدوز* به دست التتمش در ۶۱۲ (ص ۳۹۲-۴۱۰). مؤلف در پایان، فصلی در بیان محاسن کتاب خود آورده است (ص ۴۴۵-۴۴۹).

نثر کتاب مصنوع و پر تکلف و مملو از اشعار عربی و فارسی است. قصد مؤلف از چنین نثری، تألیف تاریخی بوده که در وادی فصاحت و بلاغت بدیع و بی‌سابقه باشد (نظامی نیشابوری، ص ۴۴۶-۴۴۷). ملک‌الشعراى بهار درباره آن گفته است: «موازنه و ازدواج و استعمال جمله‌های مترادفه و اطناب بسیار دارد و به شعر تازی و پارسی و امثال و احادیث و آیات موشح است» (ج ۳، ص ۱۰۹). این ویژگی، استفاده از نکات تاریخی این کتاب پر حجم را دشوار ساخته و شاید ازینروست که تاکنون به چاپ نرسیده و مطالب آن نقد نشده است.

نسخه‌های متعددی از تاج‌المآثر در کتابخانه‌های ایران و جهان وجود دارد. قدیمترین نسخه آن متعلق به کتابخانه فیض‌الله افندی (استانبول، ش ۱۴۰۲) است و ریزفیلیم (میکروفیلیم) آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. این نسخه در ۶۹۴ کتابت شده است (منزوی، ج ۶، ص ۴۵۹۳). در نسخه‌ای متعلق به نواب ضیاءالدین دهلوی، تحریر در ۷۷۹، رویدادهای دوره پادشاهی التتمش تا ۶۲۶ آمده است (استوری، ج ۱، ص ۴۹۴، پائویس). نسخه‌ای از این کتاب، موسوم به نظام‌التواریخ، در کتابخانه ملی (ش ۱۰۷۰) وجود دارد که به نام شاه‌عباس کتابت شده است (انوار، ج ۳، ص ۸۸-۸۹). عباسقلی سپهر، در ۱۳۱۴ به فرمان مظفرالدین شاه قاجار، تاج‌المآثر را خلاصه کرد که ضمن مجموعه‌ای با عنوان مختصر مظفری در کتابخانه (شماره ۱) مجلس (ش ۵۷۵۹؛ حائری، ج ۱۷،

Dārost played a role in the marriage negotiations, but his incompetence became manifest and the caliph dismissed him and restored his predecessor in the vizierate, Faḡr-al-Molk b. Jahīr. Ebn Dārost retired to Ahvāz (Ebn al-Aṭīr, X, p. 23). Ebn Dārost was a representative of the non-official classes, without a previous background in the Saljuq administration, hence opposed as both incompetent and corrupt by the professional bureaucrats.

Bibliography: (For cited works not given in detail, see "Short References.") Faṡḡ b. 'Alī Bondārī, *Zobdat al-noṣra wa noḡbat al-'oṣra*, in Houtsma, *Recueil*, pp. 20, 22-23. Ebn al-Aṭīr X, pp. 14, 21, 23. Ebn al-Jawzī, *al-Montazaḡam* VIII, pp. 226, 297. C. L. Klausner, *The Seljuk Vezirate. A Study in Civil Administration, 1055-1194*, Cambridge (Mass.), 1973, pp. 28, 29, 52. G. Makdisi, "The Marriage of Tughril Beg," *IJMES* 1, 1970, pp. 264, n. 4, 271.

(C. EDMUND BOSWORTH)

EBN DĀROST, TĀJ-AL-MOLK ABU'L-ĠANĀ'EM MARZBĀN b. ḲOSROW-FĪRŪZ ŠĪRĀZĪ (438-86/1046-93), last vizier of the Great Saljuq Sultan Malekšāh (r. 465-85/1072-92). Born of a secretarial family in Fārs, he served the Saljuq slave amir Qoṡb-al-Dīn Sāvteḡīn in southern Persia and Iraq during the early part of Malekšāh's reign. Sāvteḡīn commended him to the sultan, who first made him *intendant* of the harems and private property of various of his sons, then treasurer and overseer of the palace buildings, and finally, when his capabilities had been amply demonstrated, head of the chancery (*Divān al-enšā' wa'l-toḡrā*) in succession to Kamāl-al-Molk Abu'l-Moḡtār Zawzanī. In the struggle for power in the administration (*divāns*) and at court (*dargāh*) that characterized much of Malekšāh's reign, Ebn Dārost was ranged against the great vizier Neẓām-al-Molk and his family and was allied with such figures as Majd-al-Dawla Qomī, *mostawfī* or head of the accounts department, Sadīd-al-Molk Abu'l-Ma'ālī Mofazzāl, *'areẓ* or head of the war department, and Sayyed-al-Ro'asā' Abu'l-Mahāsen Moḡammad. Since Neẓām-al-Molk's assassination in Ramaẓān 485/October 1092, ostensibly at the hands of an Isma'īli *fedā'ī* (q.v.), favored the interests of the anti-Neẓām-al-Molk party, and also possibly the interests of the sultan himself, contemporaries (whose views are reflected in the historical sources) widely believed that Ebn Dārost and Malekšāh had plotted the vizier's death (Rippe, pp. 423-35).

Immediately after Neẓām-al-Molk's murder, Ebn Dārost succeeded him as vizier at Baghdad, where the court was then established; but his triumph was immediately placed in jeopardy by Malekšāh's own death (mid-Šawwāl 485/mid-November 1092). Toward the end of the Sultan's reign, Ebn Dārost had become allied with Malekšāh's wife, the Qarakanid princess Jalālīya or Terken (Torkān) Ḳātūn, whom

the Saljuq monarch had married in 456/1064; the two had built up a strong party among Neẓām-al-Molk's enemies in the administration and at court. At Malekšāh's death, they immediately proclaimed the succession in Baghdad of Terken Ḳātūn's four-year-old son Maḡmūd, to whom the 'Abbasid caliph granted the honorific title of Nāṣer-al-Donyā wa'l-Dīn. However, the rival party of Neẓām-al-Molk's sons and partisans, the Neẓāmīya, proclaimed at Ray the succession of Barkīāroq (Berk-yaruq), Malekšāh's eldest son and the one approaching nearest to manhood. Ebn Dārost and Terken Ḳātūn marched out with their forces from Isfahan but were defeated at the battle of Borūjerd at the end of Ḍu'l-ḡejja 485/late January 1093; Ebn Dārost was captured by Barkīāroq. The latter, mindful of the vizier's administrative skill, was disposed to make him his own vizier, but the Neẓāmīya were thirsting for vengeance. They procured his execution on 12 Moḡarram/12 February; and by the next year, both Terken Ḳātūn and Maḡmūd were dead also.

Ebn Dārost was naturally the object of praise of several contemporary poets (Mo'ezzi, d. ca. 520/1126, addressed four *qaṣīdas* to him; *Dīvān*, ed. N. Nayerī, Tehran, 1362 Š./1983, pp. 371-73, 376-77, 425-27, 577-78); but his ambitions and controversial policies also made him a target for satires (cf. Bondārī, p. 61). Like Neẓām-al-Molk and other great men in the Saljuq state, he participated in the wave of *madrasa* building and other charitable works that characterized this period of Sunni revival. In 480/1087 construction began in Baghdad of his Tājiya *madrasa*, a Shafi'ite college intended to rival the Neẓāmīya; the famous scholars Abū Bakr Šāṣī and Abū'l-Fotūḡ al-Ġazālī, brother of Abū Ḥāmed, taught there.

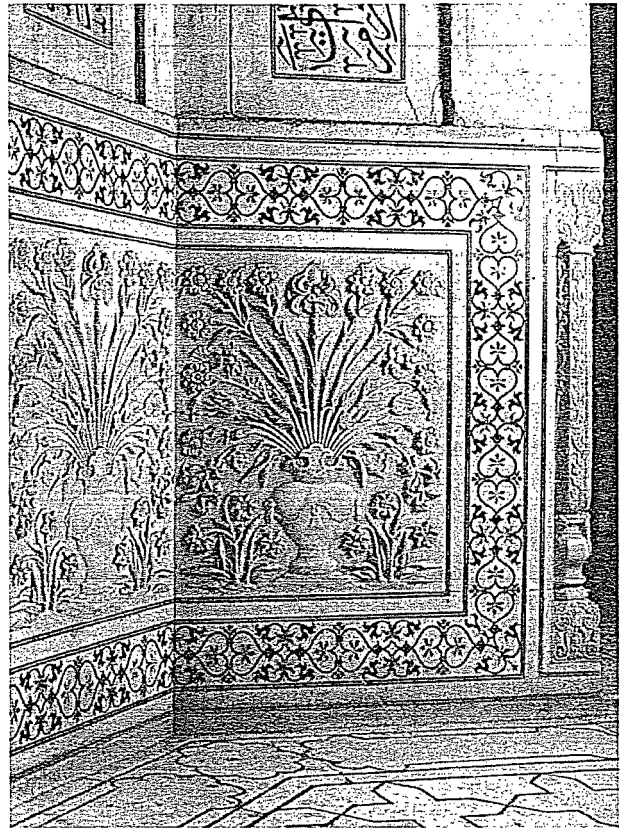
Bibliography: (For cited works not given in detail, see "Short References.") Ebn Dārost's life and career must be pieced together from scattered references: Sayf-al-Dīn 'Aqīlī, *Āṡār al-wozarā'*, ed. J. Moḡhaddet Ormavī, Tehran, 1337 Š./1958, p. 216. Faṡḡ b. 'Alī Bondārī, *Zobdat al-noṣra wa noḡbat al-'oṣra*, in Houtsma, *Recueil* II, pp. 62-63, 82-83. Ebn al-Aṭīr, X, pp. 120, 137-39, 142, 145-47. Ebn al-Jawzī, *Montazaḡam* IX, pp. 38, 46, 66-67, 74. Šadr-al-Dīn Ḥosaynī, *Aḡbār al-dawlat al-saljūqīya*, ed. M. Iqbāl, Lahore, 1933, pp. 66-67, 74-75. Moḡammad b. 'Alī Rāvandī, *Rāḡat al-ṣodūr wa āyat al-ṣodūr*, ed. M. Iqbāl, London, 1921, pp. 135, 140-42. Zahr-al-Dīn Nišāpūrī, *Saljuq-nāma*, Tehran, 1332 Š./1953, pp. 35-36.

Secondary sources: C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (AD 1000-1217)" in *Camb. Hist. Iran* V, pp. 74 ff., 82, 93, 102-05. A. K. S. Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire," *Camb. Hist. Iran* V, pp. 216, 263, 266. 'A. Eqbāl, *Wezārat dar 'ahd-e salāṡīn-e bozorg-e saljuqī*, Tehran, 1338 Š./1959, pp. 93-100. I. Kafesoḡlu, *Sultan Melikšāh devrinde Būyūḡ Selçuklu imparatorluḡu*, Istanbul, 1953, pp.

İbn Dārost
090253

08 EKİM 1998

نمای تاج محل، از سنگ تراش خورده حجیم‌دار نیز به شکلهای گوناگون در داخل و خارج بناها استفاده شده است. زیر گنبد

آرامگاه داخل آرامگاه

آرامگاه و همچنین زیر طاقهای مجموعه با کاربندی سنگ تزیین شده‌اند. چترها، چوکندها و منارچه‌های بنا که ارتفاع آنها از سطح دیوار بلندتر است، گنبدهای کوچک تزیین شده با گل لوتوس تراشیده از مرمر سفید دارند. مناره‌ها نیز در بخش زینه، دارای تزیین سنگی هستند. حوض وسط باغ در گوشه‌ها نقشهای تزیینی از سنگ مرمر سفید دارد (نو، تصویرهای 111، 127، 173، 184؛ «بازدید»، «چهار باغ...»، تصویر).

نقاشی: داخل بنای مسجد، جماعت‌خانه و دروازه از ازاره تا سقف را نقشهای گیاهی سفید بر روی گچ به رنگ قرمزهندی (هرمیچی) زینت داده است. برای اجرا، طرح را ابتدا با خط انداختن بر روی گچ نمدار گود، و سپس رنگ آمیزی می‌کرده‌اند (نات، «رنگها...»، 62، «جنبه‌هایی»، 138؛ لال، «تاج محل و حماسه»، 84).

مآخذ: چغتایی، محمد عبدالله، *تاج محل (آگره)*، لاهور، ۱۹۶۳؛ حسن بن لطافت، «تاریخ تاج محل، دهلی، ۱۳۱۸»، «تاج محل...» (نک: مل، نات؛ غروی، مهدی، «تاج محل»، نشر مردم، تهران، ۱۳۴۸، ش ۸۱؛ کتیبو، محمد صالح، عمل صالح (شاهجهان‌نامه)، به کوشش غلام یزدانی و وحید قریشی، لاهور، ۱۹۶۷؛ لاهوری،

عبدالحمید، *بادشاهنامه*، به کوشش کبیرالدین احمد و عبدالرحیم، کلکته، ۱۸۶۸؛

مغل بیگ، «تاریخ تاج محل، دهلی، ۱۸۷۸»، «تاج محل...» (نک: مل، نات)؛ نیز: Asher, C.B., *The New Cambridge History of India*, Cambridge, 1992, vol. I(4); Begley, W.E., «Amānat Khān and the Calligraphy on the Tāj Mahal», *Kunst des Orients*, Wiesbaden, 1978, vol. XII(1/2); Brown, P., *Indian Architecture, Islamic Period*, Bombay, 1956; *Explore the Taj Mahal*, www.taj-mahal.net; Lall, J., *Taj Mahal and the Glory of Mughal Agra*, New Delhi, 1991; id, *Taj Mahal and the Saga of The Great Mughals*, Singapore, 1994; Latif, M., *Agra, Historical and Descriptive*, Calcutta, 1896; *LiveIndia.com*, Liveindia.com/ tajmahal; Nath, R., *Colour Decoration in Mughal Architecture*, Bombay, 1969; id, *Some Aspects of Mughal Architecture*, New Delhi, 1976; id, *The Tajmahal and its Incarnation*, Jaipur, 1985; Nou, J.L. et al., *Taj Mahal*, Paris, 1993; Okada, A. et al., *ibid*; Tavernier, J.B., *Travels in India*, tr. V. Ball et al., London, 1925.

فربا افتخار

تاج المصادر، نک: بیهقی، احمد بن علی.

تاج الملک، ابوالغنائم مرزبان پسر خسرو فیروز (د ۱۲ محرم ۴۸۶ق/۱۲ فوریه ۱۰۹۳م)، از دولتمردان و دیوانیان دوره اوج قدرت سلجوقیان ایران. وی تا مرز دست‌یابی به وزارت سلطان ملکشاہ (به جای خواجه نظام‌الملک) و پسرش سلطان برکیارق هم پیش رفت.

خانواده تاج‌الملک از خاندانهای ریشه‌دار و کهن فارس بودند و نیاکانش در آنجا وزارت و ریاست داشتند (بنرداری، ۵۸؛ هندوشاه، ۲۸۱؛ اقبال، ۹۳؛ قس: میرخواند، ۲۸۴/۴، که او را به اشتباه به قم منسوب کرده، و منشأ اشتباه برخی از مورخان و نویسندگان بعدی شده‌است، از جمله: خواندمیر، *حیب‌السیر*، ۴۹۳/۲، *دستورالوزراء*، ۱۶۶؛ صفا، ۱۸۷/۲؛ کانپوری، ۱۵۹). از این خاندان بجز تاج‌الملک دست کم دو تن با شهرت «ابن دارست» (ه م) در بیرون از حوزه محلی فارس به وزارت رسیدند که یکی از آنان خواهرزاده ابوالغنائم تاج‌الملک بود (نک: ابوالرجاء، ۱۲۸).

از روزگار تاج‌الملک، پیش از پیوستن به دستگاه حکومت آگاهی چندانی در دست نیست؛ اما از آنجاکه او را به فضل و علم و کفایت و زبان‌آوری ستوده‌اند (ظهیرالدین، ۳۳؛ راوندی، ۱۳۳)، پیداست که از تعلیم کافی برخوردار بود و در کنار خاندان اهل سیاست و ریاست خود، تجربه‌ها آموخته بوده است. تاج‌الملک در خدمت سرهنگ ساوتکین که از امیران برجسته سلجوقیان بود، چندان کفایت نشان داد که امیر او را لایق ورود به دربار تشخیص داد و به سلطان شناساند. منظر نیکو و صحبت گرم ابوالغنائم توجه و اطمینان ملکشاہ را به خود جلب کرد و سلطان افزون‌بر شغل نظارت بر امورخانه‌های همسران و سرپرستی و مباشرت فرزندان، چند شغل مهم دیگر از جمله خزانه‌داری و ریاست دیوان طغرا و انشاء را به او واگذاشت (بنرداری، همانجا).